

"Deleuze'i murrang"
Margus Ott

lk. 547-582 raamatus
Gilles Deleuze
ERINEVUS
ja
KORDUS

DELEUZE'I MURRANG

Gilles Deleuze'i (1925–1995) "Erinevus ja kordus" (1968) on murranguline teos filosoofia ajaloos. Ja nagu iga sedasorti teos, teostab ta murrangu täiesti ise moel. Seetõttu on sügavamas mõttes isegi eksitav öelda "iga" teos, justkui oleks olemas eelnevalt määratletud vald ("filosoofia"), mille sisse nad paigutaksid ja mille sees revolutsioonikesi korraldaksid tormidena veeklaasis. Pigem muudavad sellised teosed põhjalikult kogu filosoofia tähendust ning saavad üksikjuhtumina inkorporeeritud üldise "filosoofia" alla alles tagantjärgi. Tegelikult olemegi sellega juba sügavalt sisenenud teose enese temaatikasse, erinevusse ja kordusse, mille juurde me kohe tagasi tuleme.

Elu

Gilles Deleuze sündis 18. jaanuaril 1925. aastal Pariisis. Eluajal reisis ta väga vähe, eelistades enda sõnutsi "reisida kohapeal", mitte ekstensiivsuses, vaid intensiivsuses. Ka tema elu oli sündmustevaene: "Õppejõudude elu on harva huvitav," nagu ta ise ütleb.

Kui Deleuze ülikoolis õppis, siis valitsesid seal "kolm H'd", s.t. Hegel, Husserl ja Heidegger, aga Deleuze kirjutas oma lõputöö hoopis empirismist ja hoopis teistsugusest H'st, Hume'ist. Ta ise meenutab, et ta oli viimane põlvkond, keda ülikoolis filosoofia ajalooga peedistati. Pärast

ülikooli lõpetamist õpetas Deleuze alguses — nagu Prantsusmaal tavaks — mitmes “provintsi” keskkoolis. Seejärel, 1957–60, oli ta assistent Sorbonne’is, 1960–64 töötas CNRS-is ning 1964–69 Lyoni ülikoolis.

1953 avaldati Deleuze’i magistriväitekiri Hume’i kohta “Empirism ja subjektiivsus” (*Empirisme et subjectivité*). Sellele järgnes üheksa-aastane paus, mida Deleuze ise enda elus väga tähtsaks peab, kuna selle käigus küpses-inkubeerus hulk asju. Alates 1962. aastast avaldas ta ridamisi teoseid, põhiliselt filosoofidest (Nietzsche, Kant, Bergson, Spinoza), aga ka Marcel Proustist ja Sacher-Masochist. See päädis 1968. aastal “Erinevuse ja kordusega”, mis oli tema doktoriväitekirja peamine osa (doktoritöö teine osa oli peaaegu sama mahukas filosoofiaajalooline käsitus Spinozast ja väljenduseprobleemist). Kohe järgmisel aastal ilmus “Mõtte loogika”.

1969. aastal hakkas Deleuze õpetama eksperimentaalses Pariisi VIII ülikoolis Vincenne’is (nüüd Saint-Denis’s). Deleuze oli kütkestav loengupidaja, kelle mõningaid loenguid saab kuulata aadressil <http://www2.univ-paris8.fr/deleuze/>. Samal, 1969. aastal kohtus ta Félix Guattariga, kellega ta kirjutas kahasse viis raamatut. Selline sümbioos on Lääne filosoofia ajaloos kaunis omapärane. Siit sündisid “Anti-Oidipus” (1972), eesti keeldegi tõlgitud käsitus Kafkast (1975), “Risoom” (1976), “Tuhat platood” (1980) ning lõpuks käsitus filosoofiast endast (ja tema seostest kunsti ja teadusega) teoses “Mis on filosoofia?” (1991).

1980-ndatel kirjutas Deleuze mitu teost kunstivallast: maalikunstnik Francis Baconist ning kaks põhjalikku teost kino kohta “Kino 1” ja “Kino 2”. Lisaks kirjutas ta ühe teose Leibnizist ning oma sõpradest Michel Foucault’st ja François Châtelet’st.

Deleuze'ilt on ilmunud kolm artiklikogumikku, üks eluajal ("Kriitiline ja kliiniline") ja kaks postuumselt ("Üksik saar" ja "Kaks hulluderežiimi"); samuti kolm intervjuukogumikku ("Dialogid", "Läbirääkimised" ja "Gilles Deleuze'i tähestik"). "Gilles Deleuze'i tähestik" on 1988. aastal salvestatud 8-tunnine video, kus Deleuze'i räägib oma õpilase Claire Parnet'ga viimase poolt väljavalitud mõistete järgi, mis on järjestatud tähestikulises järjekorras A-st Z-ni. Aadressil www.webdeleuze.com on üleval mitmete Deleuze'i loengute üleskirjutused, nii prantsuse keeles kui ka sageli mitmes tõlkes. Just loengud on ehk kõige parem sissejuhatus Deleuze'i. Alates 2007. aastast ilmub Edinburgh'i Ülikooli kirjastuses kolm korda aastas Deleuze'ile pühendatud ajakiri *Deleuze Studies*.

Deleuze suri 4. novembril 1995. aastal, kui ta oli juba tõsiselt haige ning oma korteri aknast välja viskus.

Kirjutades Deleuze'i "Erinevusest ja kordusest" ning "Mõtte loogikast", ütleb Michel Foucault oma artiklis "Theatrum philosophicum"¹ kuulsad sõnad: *Mais un jour, peut-être, le siècle sera deleuzien*, mida tõlgitakse sageli umbes nii, et võib-olla hakatakse 20. sajandit edaspidi nimetama delösiaanlikuks, aga mida oleks õigem tõlkida: "Võib-olla saab maailm kunagi delösiaanlikuks", tähenduses, et võib-olla imbuvad Deleuze'i mõisted ja kontseptsioonid aegamisi igapäevamaailma.²

1 Michel Foucault, "Theatrum philosophicum". — *Critique*, nr. 282, november 1970, lk. 885.

2 Vrd. Michel Foucault, *Dits et écrits*, 2. kd., lk. 589, kus Foucault ise seda ütlust kommenteerib. Deleuze'i kommentaari vt. *Pourparlers* (Paris: Minuit, 1990), lk. 12.

Erinevus ja kordus

Deleuze'i murrangul on kaks külge, lammutav ja ülesehitav: ta lammutab "esindusemõtlemist" ja edendab "erinevusemõtlemist". See ettevõtmine koondub teose pealkirjas nimetatud erinevuse ja korduse mõiste³ ümber. Harilikult mõistetakse erinevust nõnda, et see on mingite asjade vahel: näiteks lehm erineb lennukist. Meil on antud lehm ja lennuk ning seejärel me võrdleme neid ja võrdluse tulemusel ütleme, et nad on erinevad. Siis tundub justkui erinevusest mõtlemine eeldab identsusi ("lehm", "lennuk") ning erinevuse tuvastamine on sekundaarne protsess. Ouline on siin ka see, et selline ettekujutus liigub teadvuses (erinevuse tuvastamine).

Kordus näib samamoodi eeldavat identsusi: "kordamine" või "kordumine" märgib olukorda, kus mingi nähtus esineb mitu korda, olgu muutumatul kujul või väheste muutustega, s.t. kas identsena või sarnasena. Kui esinemiskordade erinevus on "liiga suur", siis me ei ütle, et tegemist oleks kordusega, vaid et on toimunud muutus, areng, teisenemine vms. (mis aga omakorda toimub mingite *seisundite* vahel). Kui inimene püüab oma elus vältida monotoonsust ja läheb näiteks reisima, siis ta ütleb, et nüüd on "teistmoodi". Tajud ja tundmused Taimaal on teistsugused, erinevad, võrreldes tajude ja tundmustega Tartus oma tööpostil. Need "teistsugused" korduse sisud näivad kordusele

3 "Erinevuses ja korduses" kuulub "mõiste" (*concept*) mõiste pigem esindusemõtlemisse ja erinevusefilosoofia puhul kasutab Deleuze pigem "idee" või isegi "pertsepti" mõistet (vt. lk. 364). Kolmkümmend aastat hiljem aga määratleb Deleuze koos Guattariga kirjutatud teoses "Mis on filosoofia?" (1991) filosoofiat just nimelt mõistehilise loomise kaudu. Siinses kirjutises on "mõistet" kasutatud tolles hilisemas tähenduses.

andvat tema mõtte: kui korduks "sama asi", siis on tegemist mõttetusega. Niimoodi tundub, et me ei suuda mõelda ei erinevust ega kordust neis *enestes*; et me ei suuda moodustada erinevuse ega korduse mõistet, eeldamata sarnasust ja sarnasust. Kuidas mõelda erinevust kui sellist? Mõtlemisel pole siin justkui millestki kinni hakata. Või kuidas mõelda kordust kui sellist? Siin pole justkui midagi mõelda. Tabamatus ja tühjus, silmapiir ja kõrb.

Deleuze pakub aga välja hoopis teistsuguse kujutluspildi: "Kuid selmet kujutleda, kuidas üks asi erineb teisest, kujutlegem, et mingi asi eristub — ent *see, millest* ta eristub, ei eristu temast. Näiteks välg eristub mustast taevast, kuid peab teda endaga kaasa tarima, justkui eristudes sellest, mis ise ei eristu" (43)⁴. Selles teisenduses toimub mitu olulist asja. Esiteks pole erinevus enam ühel tasapinnal, "horisontaalis" kahe oleva asja vahel, vaid tasandite vahel, "vertikaalselt": eristuja ja tema põhi või taust. Need on loomu poolest erinevad instantsid, mis ei sarnane teineteisega; need pole nagu eeskuju ja koopia või mudel ja jäljend. Siin pole kopeerimissuhtega tegemist ka selles mõttes, et oleks selge ja täiuslik eeskuju ning natuke vähem selge ja täiuslik koopia: vastupidi, hoopis taust on tume ja hämar ("öötaevas") ning eristuja on selge. Peale selle on see suhe ebasümmeetriline: eristuja eristub põhjast või taustast, aga põhi või taust ei eristu eristujast. Veel üks oluline erinevus eelmise kujutluspildiga võrreldes on see, et kui too oli staahtiline, siis see on dünaamiline ja geneetiline: eristuja tekib ja püsib just nimelt eristumise varal oma (taga)põhjast. Niisiis: vertikaalsus,⁵ mittesarnanemine, selgus-hämarus,

⁴ Leheküljenumbrid viitavad "Erinevuse ja korduse" originaalväljaande lehekülgedele, mis on ära toodud käesoleva tõlke serval.

⁵ "Erinevuse ja korduse" mõistestikus ja metafoorikas erineb ehtne erinevuse ja korduse mõistmine ebaehtsast kui vertikaalne horison-

asümmeetria, geneetilisuus. Erinevus pole siin enam allutatud eelnevatele valmisolevatele identsustele, vaid tekib teatava geneesi tulemusena. Sellega me oleme juba liikunud lähemale sellele, et mõelda erinevust temas eneses.

Kordusega toimub midagi sarnast. Deleuze ütleb Hume'ile viidates: "Kordus ei muuda midagi korduvas objektis, aga ta muudab midagi seda kontemplerivas vaimus" (96). Jällegi on meil tegemist eri tasanditega, n.-ö. "vertikaalse" eristusega: ühest küljest mingid kordused, rütmid, perioodid (AB, AB, AB, A...) ja teisest küljest "nende kohal" vaim, kes neid "kontemplerib", nagu Deleuze neoplatonistlikut mõistet kasutades ütleb.⁶ Kontempleriv vaim on korduse geneesi tingimus, ilma milleta kordust ei moodustu. Kui järgmine "kord" saaks ilmuda ainult siis, kui eelmine on täielikult kadunud, siis ta õieti ei olekski "järgmine kord", vaid oleks ainult "üks" kord — või õigemini, poleks ühtki korda, kuna ka "üks" saab üheks vaid kokku puutudes teisega. Absoluutne vaimutus on selles

taalsest (vrd. lk. 36). Tasub mainida, et juba järgmisel aastal (1969) avaldas Deleuze teise teose ("Mõtte loogika"), kus ta kasutab vastupidist metafoorikat ning kus ehtne on just nimelt pind, pindsus ning sügavus on liba (midagi sellesarnast võib juba näha ka "Erinevuses ja korduses" aja kolmanda sünteesi juures, mis lõhub mäluualuse ja tõmbab aja sirgu). Neil kahel juhul on pind ja sügavus muidugi täiesti erinevas tähenduses, mida ei maksa segamini ajada. Ühest küljest ongi hea kasutada erinevaid metafoore, et mingil määral vabaneda ühe metafoorika ühekülgsusest, aga teisest küljest tuleb silmas pidada ka "retoorilisi jõujooni", s.t. seda, kuhu nad väljaarendatuna viivad. Niimoodi on näiteks võimalik, et vertikaali-metafoor sobib loomuldas paremini esindusemaailma ning et erinevusemõtlemise jaoks oleks parem kasutada "diagonaalsemaid" kujundeid. Programmiliselt arendas Deleuze selle teema välja koos Félix Guattariga "Risoomis", mis avaldati eraldi teosena 1976 ning mille nad inkorporeerisid 1980. a. avaldatud "Tuhandesse platoosse".

⁶ Sõna, mida ladina keelde tõlgitakse kui *contemplatio*, on Plotinosel *theoria*. Sõna "teater" tuleb muide samast tüvest.

mõttes võimatu. Niisiis pakub Deleuze ka korduse puhul välja uue kujutluspildi, mis on vertikaalne ja geneetiline ning millega me liigume lähemale sellele, et mõelda kordust temas eneses — mitte allutatuna samasusele ja sarnasusele ning ühtlasi “mittepuudulikuna” (teda ei määratle enam korduse sisude vähene või puuduv erinevus).

Seda vertikalismi ja geneetilisust käsitleb Deleuze lähemalt selle raames, mida ta kutsub aja kolmeks sünteesiks. Eristuja eristub põhjast ning kontempleriv vaim eristub kordusjadadest kokkutõmmetega. “Vaim” on instants, kus mingeid sündmusi tõmmatakse kokku, nii et nad ei jää üks-teisest eraldiolevaks, vaid pikenevad üksteisesse. Kontempleriv vaim hoiab “üht” juhtumit alles, kuni ilmub “teine” — seeläbi ta loob “ühe” ja “teise” ehk järgnemise ehk kestuse ehk aja. Tegelikult pole täpne ütelda, et ta loob, vaid pigem tuleb ütelda, et temas loodub: kontempleriv vaim pole aktiivne, vaid passiivne, puhas ontoloogilise kujutluse pind, milles sündmused üksteisesse pikenevad. Kontempleriv kokkutõmme on aja süntees, *passiivne* süntees.⁷ See “pole tehtud vaimu poolt, vaid tekib kontempleriva vaimu sees, enne igasugust mälu ja refleksiooni” (97). See on harjumuse ja sellele vastava ootuse või ennetuse vald: olles kokku tõmmanud hulga sündmusi “AB, AB, AB, ...”, ootab või ennetab vaim A ilmudes B-d. Sellega võetakse vaimupinnal kordustest välja erinevus.

7 Lisaks sügavuse ja pinna kujundi ümberpööramisele tasub mainida ka muutust seoses mõistega “aktiivne”. Deleuze'i 1962. aastal ilmunud teoses “Nietzsche ja filosoofia” vastandub see mõistele “reaktiivne” ning on n.-ö. “positiivne” mõiste, kuid “Erinevuses ja korduse” ajasünteesides käib ta paaris mõistega “passiivne” ning märgib tuletatud, sekundaarset, sõltuvat instantsi. Ajasünteesidel on nimelt esmane passiivne versioon (kus minasid tehakse) ja teisene aktiivne versioon (kus mina teen). Ainult kolmanda ajasünteesi puhul jääb see mõnevõrra lahtiseks, aga selle juurde me tuleme allpool.

“Aineliselt” on A'd ja B'd lahutatud ja identsed, aga “vaimus” tõmmatakse nad kokku ja iga uus juhtum on kvalitaatiivselt erinev eelmisest, kuna kinnitab teatavat harjumust, tugevdab mingit ootust. A saab B märgiks, ennustiks. Need kokkutõmbed pole ainult tajulised, vaid nendega esmalt luuakse keha, kes tajub. Me kõik koosneme tuhandetest väikestest kokkutõmmetest, väikestest vastselistest minadest. Sellisel minal “ei ole teisendusi, vaid ta ise on teisedus, milline mõiste tähistabki väljatõmmatud erinevust” (107). Kordus on läbi erinevuse, mille kohaks on vastseline kokkutõmbav mina. Ning erinevus on läbi korduse, ilma milleta üksikjuhtumid laguneksid laiali. Kõige esmasemas mõttes ei ole nii, et aine eelneks vaimule, kokkutõmmatav kokkutõmbajale (ega vastupidi), vaid eristumine nendeks kaheks tasandiks just nimelt käib korraga.

Kui esimene ajasüntees tõi välja eri tasandid (kokkutõmmatav, kokkutõmbaja), siis teine ajasüntees süvendab seda vertikaalset mõõdet veelgi. Esimene ajasüntees moodustab kestuse, mööduva oleviku, mis käib ootuste ja väsimuste rütmis. See möödumine aga vajab enda aluse või tingimusena puhast **Möödanikku**, mineviku puhast mõõdet. Ei ole nii, et minevik moodustuks “pärast” seda, kui ta on olnud olevik. “Me ei või ju uskuda, et minevik moodustuks pärast seda, kui ta on olnud olevik, ega et ta moodustuks sellepärast, et ilmub uus olevik. Kui minevik ootaks uut olevikku, et minevikuna moodustuda, siis endine olevik ei mööduks iial ja uus ei tuleks asemele” (111). Siin kordub samasugune sügavusmõõtme avanemine nagu me oleme eespool näinud: minevik pole mitte kahe oleviku vahel (üks, mis “oli”, ja teine, mis “on”), vaid on nende eristumise tingimus ja keskkond. Nii kunagine kui ka praegune olevik on kokkutõmbega sünteesitud, aga kokkutõmbesünteesist ei piisa nende endi erinevise ehk oleviku

möödumise kirjeldamiseks. Sellest tuleneb paradoks, et (puhas) minevik on olevikuga kaasaegne, sellega koos. Ja "kui iga minevik on kaasaegne olevikuga, mis ta on olnud, siis on *kogu* minevik koos uue olevikuga, mille suhtes ta on nüüd möödunud" (111). See tähendab, iga kokkutõmmatava olevikuhetkega on koos kogu minevik, mis on sellele justkui kõlakojuks või võimendiks. Nüüd saab kasutada kokkutõmbe mõistet uuel tasandil, nii et see käib tolle minevikuterviku enese kohta. Võib käsitada minevikuterviku ehk ontoloogilise mälu⁸ lõputuid erinevaid kokkutõmbe-tasandeid käesoleva oleviku ja puhta mineviku vahel, nii et olevik on minevikuterviku kõige kokkutõmmatum ja puhas minevik kõige lõdvenenum aste. Kontemplatsioonipind teleskopeerub sügavusse. Sellele ehitatud Vabadus seisneb kokkutõmbe- või lõdvendustasandi valikus, vastavalt olukorrale ja vajadusele — nt. mõõgavõitlus (kitsas tasand) või luuletuse kirjutamine (avar tasand), nii et õige tasandi valimine annab maksimaalse muundumise, maksimaalselt eristuva süsteemi. Mittevabadus seisneb mineviku mitteplastilisuses, nii et see killustub ja tardub ("kompleksid", "traumad"), takistades kohase tasandi sissevõtmist (nii et mõõgavõitluse olukorras uneletakse ja saadakse surma või luuletamisolukorras sekeldatakse ja lastakse kaotsi tuhanded vaimsed nüansid). Ka siin teise ajasünteesi juures käib kordus erinevuse kaudu: aeg kordab ennast ja möödub diferentsiaalse minevikuterviku pinnalt, selle terviku kokkutõmbe- ja lõdvenduserinevuste kaudu. Ning erinevus käib korduse kaudu: nii aegade erinevus (möödunu, praegune)

8 Ma nimetan seda mälu "ontoloogiliseks", eristamaks seda empiirilisest psühholoogilisest mälust, mis on sekundaarne ja ehitatud selle esmase mälu peale, mis üldse sünteesib subjekti, kellele saab midagi meenuda või kes saab midagi ära unustada. Ontoloogiline mälu märgib esmast passiivset sünteesi ning empiiriline mälu teisest aktiivset sünteesi.

kui ka erinevad minevikutasandid on võimalikud tänu nende kordamisele selles ontoloogilises Mälus.

Kui esimese ja teise ajasünteesiga me liikusime üha sügavamale erinevuse ja korduse mõistmise ja produtseerimise juurde, siis kolmas ajasüntees tähendab jõudmist puhta erinevuse ja korduse juurde; siin "see, millega mina võrdseks sai, on ebavõrdne iseeneses" (121). Siin kordub ainult erinevus ja iga kordus on erinev. Selline täielik muundumine käib subjekti terviklikkuse, tervise ja isegi elu hinnaga. Kolmas ajasüntees on "aja puhas vorm", mis lõhestab "Ma", mõtleva ja ütleva instantsi. Kui esimeses ajasünteesis oli meil tegu laialipillatud minadega, siis kolmandas ajasünteesis on lõhestunud Ma. See on puhas uudsus, muundumine, üleküllus, mida Deleuze seostab tulevikulisusega (122). Aja puhas vorm on määratletud tsesuuriga, katkestusega, mis jätab maha tegijad-subjektid (esimene süntees) ja teo tingimused (teine süntees) vabas eristumises. Deleuze esitab seda (Hamleti ja Oidipuse loo näitel) järgnevusena: kõigepealt "see tegu on liiga suur minu jaoks", seejärel "võrdseks-saamine" ning viimaks plahvatus, millega Ma lõheneb ja minad killustuvad.

Siin tekib üks struktuuriline küsimus. Esimesest ja teisest ajasünteesist esitas Deleuze kaks versiooni, esmase passiivse ja tuletatud aktiivse variandi. Kolmanda puhul ta seda eristust ei tee, aga Deleuze'ist edasi mõeldes võiksime küsida, kas selline esitus suurest teost, sellega võrdsustumisest ja selle kaudu plahvatamisest pole mitte teisene aktiivne versioon, mille kõrvale me võiksime mõelda esmast passiivset versiooni.⁹ Kas mitte selle poole ei osuta

⁹ Vt. M. Ott ja A. Allik "Practicing Time: Time and Practice in Deleuze and Dōgen". — J. Heisig ja R. Raud (toim.). *Classical Japanese Philosophy*, Nagoya: Nanzan Institute for Religion and Culture, 2010, lk. 148–174 (võrgust allalaaditav).

Zhuangzi "istuv unustamine" (*zuowang* 坐忘)? "Zhuangzi" fragmendis 6.9 Yan Hui unustab järk-järgult inimlikkuse ja kohasuse, kombed ja muusika — ühesõnaga, kõik kultuuri alused —, jõudes lõpuks "istumise ja unustamiseni". Ta seletab: "Istumine ja unustamine on keha ja kere äraheitmine, aru ja selguse minemasaatmine, kujust loobumine ja teadmisesest lahkumine, suure läbistuvusega ühtimine" (墮肢體, 黜聰明, 離形去知, 同於大通, 此謂坐忘), millele tema vestluspartner Konfutsius lisab omalt poolt, et selline ühtimine tähendab eelistuste puudumist ja selline muundumine tähendab püsi puudumist (同則無好也, 化則無常也). Siin pole tegemist valmistumise ega muutuma-hakkamisega, vaid puhta muundumisega, mis ei jää millessegi kinni. Ja see ei käi mitte teo kujutise ja tegutsemise kaudu, vaid radikaalse mittetegutsemisega ("unustamine")¹⁰. Ja see ei tähenda enam, et tegija peaks empiirilises mõttes surema¹¹ (nõnda nagu Hamlet hukkub ja Oidipus vigastab ennast), vaid et ta vabaneb empiirilistest takistustest, mis piirasid muundumist — eristumist ja kordumist — ning vabalt teostab kohaseid väesolu kokkutõmbeid ja lõdvendusi. See

10 Ka Hamlet ja Oidipus esimeses faasis ei tegutse, aga nad unistavad tegutsemisest, on teo-kujutise kütkes ning jõuavad sellest vabanemiseni alles kaudselt ja võib-olla mitte väga õnnestunult (nad on endiselt "traagilised kangelased", silmatorkavad subjektid).

11 Või et seda peaks tingimata seostama ka surma kui printsiibiga. "Eri-nevuses ja korduses" seostab Deleuze aja kolmandat sünteesi ka freudiliku surmatungiga (ehkki tõlgendab seda ümber: tegu pole püüdlusega "tagasi" ainelisse olekusse, vaid subjekti lõhenemise ja killustumisega). Võiks küsida, kas see pole Deleuze'il mitte rudiment "negatiivsusest", mida ta muidu jõuliselt vastustab. Sest on võimalik, et teatavas mõttes peab minema läbi surma, aga ei pea minema surma poole (olgu naiivses või heideggerlikus tõlgenduses). Kui mina on surnud ja Ma lõhenenud, siis kas pole surmast rääkimine selle fetišeerimine, endiselt kinnijäämine kujutisse, millest väidetavalt vabaneb? Tõsi, Guattariga kahasse kirjutatud "Anti-Oidipuses" (1972) puhuvad Deleuze'ilgi juba uued tuuled...

ei tähenda, et ta muutuks määramatuks, kõikvõimsaks või "fantastiliseks", vaid see tähendab, et ta rakendab alati või enamasti kogu oma väge. Ja kui olend rakendab kogu oma väge, siis on see täielik muundumine, sõltumata sellest kui suur või väike tema väehulk on.¹²

Ajasünteesides joonistuvad välja kaks tasandit: olevikuline käesolu ja puhta mineviku väesolu (ning tulevikuline eristumine). Alguses öelduga seoses võib kõigepealt ütelda, et need märgivadki seda vertikaalset mõõdet ehk sügavusetelge, mis eristab erinevusefilosoofiat esindusefilosoofiast. Nüüd saab ütelda, et esindusemõtlemine (ja sealhulgas ka esinduspinnale taandatud erinevuse ja korduse mõisted, pelgalt mõisteline erinevus ja kordus) liigub üleni ühel tasandil, käesolus ning et siit on puudu kogu väesolu sügavus või võimendi (või et tema sügavus on pelgalt libasügavus). Kui Deleuze räägib erinevusest ja kordusest tugevas mõttes (s.t. mis pole tõmmatud esindusemõtlemise liistule), siis peab ta silmas nende seostamist väesoluga. Seetõttu on Deleuze'i erinevuse ja korduse mõisted nii erinevad tavakasutusega võrreldes — ja kohati neile isegi vastupidised. Erinevus pole mitte kahe asja vahel, vaid eeskätt geneetiline element (väesolev sügavus), mille pinnalt asjad-olendid esmalt üldse luuakse. Kordus iseeneses pole monotoonne "üks ja sama", vaid puhas eristumine — tema tuumaks on täielik eristumine, puhas muundumine ("riides kordus") ning monotoonne "sama asja" kordumine on tema kõige vaesem oluviis, kõige äärmisem kiht ("paljas kordus").

12 Seda teemat arendab Deleuze Spinoza kohta kirjutatud tekstides ning ka "Erinevuses ja korduses" mainib ta seda just Spinozaga seoses: "Sellest johtub oluviisi määratlemine väeastmena ja oluviisi ainus "kohustus", milleks on laiali laotada kogu oma vägi või oma olemine piiri enese sees" (59).

Selle vertikaalse mõõtmega seotud ontoloogia esitab Deleuze "Erinevuse ja korduse" 5. ja 6. peatükis. Selle esimene aspekt on see, et siin pole tegemist vastandusega üks-mitu, kus oleksid eristatud ühtne ühene mõiste ja selle alla käivad mitmed indiviidid ehk kus oleksid Samasus ja sarnanejad. Deleuze'i mõistest paigutuvad nii selline "üks" kui ka selline "mitu" käesolu tasandile, need on valmis asjad ja mõisted. Seevastu väes- ja käesolu on *mõlemad* paljusused (*multiplicité*). Kahe erineva paljususe käsitleseni jõudis Deleuze oma Bergsoni-tõlgenduste kaudu.¹³ Väesolev paljus on selline, mis jagades või välja arendades muudab loomust (Bergsonil on selle eelisnäiteks kestmine: iga mu psüühilise elu järgmine hetk on põhimõtteliselt varasemast erinev, kuna olevikuhetkele lisandub üha kasvav minevikutervik); käesolev paljus on selline, mis jagades ei muuda loomust (ruumi või arvu jagades me saame uued ruumid ja arvud, mis erinevad esialgsetest ainult astme poolest ehk kvantitatiivselt). Kui võtta appi mõisted, mida Deleuze'il otseselt ei ole, siis võiks öelda, et väesolev paljus on läbistuv (iga osa sisaldab mingil moel teisi, on nendega läbi põimunud, läbi kasvanud, läbistab neid) ning käesolev paljus on kõrvutuv (ühed osad teiste kõrval, üksteisest lahus, üksteise suhtes ükskõiksetena).

Väesoleu kirjeldamiseks kasutab Deleuze matemaatilisest laenatud mõisteid:¹⁴ see koosneb singulaarsetest ehk

13 Vt. Gilles Deleuze, *Bergsonism*, Tartu: Ilmamaa, 2008. Eik Hermannil käsikirjalises tõlkes on olemas ka Deleuze'i varasem tekst Bergsoni kohta "Erinevuse mõiste Bergsonil" (originaal ilmus 1956 ning uuesti avaldatud artiklikogumikus *Île déserte*, 2002, lk. 43–72).

14 Tasub silmas pidada, et niimoodi filosoofilisse teksti integreerituna ei ole neil enam sama roll, tähendus ja staatus, mis matemaatikas, ehkki on sellega seotud. See on terve omaette temaatika, mida põgusalt puudutame allpool (ja millest Deleuze räägib Guattariga kahasse kirjutatud teoses "Mis on filosoofia?").

iseärastest punktidest ja diferentsiaalsetest suhetest. Nendes toimuvaid liikumisi kutsub Deleuze "erinevustumiseks" (*différentiation*), mis on "puhtalt loogiline aeg" (272) ning määrab ära kättejõudmise rütmid ehk erinevastumise (*différenciation*)¹⁵ protsessi, mille käigus singulaarsed punktid saavad kehaosadeks (ulatusteks, kvantiteetideks) ja diferentsiaalsed suhted määravad isendi liigistumise (kvaliteedi) — kusjuures need kaks on komplementaarsed, "sest liik tähistab kehaosade kvaliteeti, nõnda nagu kehaosad liigi arvu" (281). Teisisõnu, läbistuv paljus muudetakse kõrvutuvaks kvantiteetides ja kvaliteetides. Veelgi täpsemini kirjeldades on kättejõudmine individueerumine, dramatiseerimine, aegruumsete dünamismide moodustamine. See on intensiivsuste vald ning väes- ja käesolu võib lugeda selle kaheks otsaks.

Intensiivne kättejõudmisprotsess saab alguse salapärase instantsiga, mida Deleuze kutsub "tumedaks eelkäijaks" (*précurseur sombre*). Selle mõiste on ta omakorda laenanud meteoroloogiast, kus *précurseur* ehk *traceur* (i.k. *stepped leader*, e.k. liidervälg) on välgule eelnev nähtamatu nõrk elektrilaeng, mis liigub äikesepilvest järskude hüpetega allapoole ning maapinnani jõudes võimendub ning vallandab nähtava välgunoo. Deleuze'i kontekstis joonistab see siis justkui negatiivis ette raja, mille individuatsioonivälg läbib. See kujund on abistav selles mõttes, et individuat-

15 *Différentier* on prantsuse keeles matemaatilises tähenduses diferentseerima ning *différencier* on üldisemas tähenduses "eristama". Need sõnad häälduvad ühtemoodi, nagu ka Derrida välmitud mõistepaar *différence/différance* aasta varem (1967) ilmunud teoses (millele Deleuze ka oma raamatus viitab) "Kiri ja erinevus". Erinevusemõtlemine oli tõepoolest õhus, nagu Deleuze oma teose eessõnas ütleb. Vormilisest küljest on Deleuze'i selline mõistepaar "Erinevuses ja korduses" huvitav ka selle poolest, et ei varem ega hiljem ta selliseid sõnamänge ei kasutanud.

siooni ja intensiivsust on hea mõelda välgu (voolu, särtsu, sädeme) terminites, mis on murranguline ning käib alati mingi pingepotentsiaali vahel.¹⁶ Natuke eksitav on see kujund aga selles mõttes, justkui individuatsiooni tee oleks tumeda eelkäijaga "valmis" tehtud ning et individuatsiooni-väik lihtsalt täidaks või realiseeriks seda (olgugi et "väga kiiresti", peaaegu silmapilkselt). Siin pole tegemist millegi valmisolevaga ega füüsikaliste kiirustega, vaid protsessiga, mille käigus üldse luuakse aegruumid kiirused ja aeglused. Tumeda eelkäija roll seisneb selles, et ta ühendab erinevad erinevused. Deleuze kutsub seda ka teise mõistega, *dispaarne* (*le dispars*; "ühitamatu", "lahkne", "ärane", "erine"). Tume eelkäija ehk dispaarne on selles mõttes "teise astme" erinevus, ta paigutab ümber (nihutab) ja moondab.¹⁷ Ta paneb dispaarsed erinevustejadad üksteisega läbi käima, tekitades paardumisi, siseresonantse, sundliikumisi. Hea näide individueerumise kohta on embrüogenees (mille uurimine 20. sajandi alguses suuri edusamme tegi, aga mis sajandi teisel poolel teenimatult geneetika varju jäi), kus erinevastumist saab jälgida ja sellele "kaasa elada". Deleuze nimetab individueerumist ka väesoleva Idee dramatiseerimiseks — mis rõhutab seda, et igasugune individuatsioon ja eriti embrüogenees tähendab individueeruja jaoks ihu ja hingega liikumiste läbitegemist, milleks valmis indiviid võimeline ei ole (Deleuze mainib kilpkonna loote kaela ja esijäsemete nihkumist, vt. lk. 277). Need on tõeliselt dramaatilised protsessid; loode teeb need isiklikult läbi

16 Lisaks võivad oluliseks saada veel teised aspektid, näiteks jõnkshaaval liikumine, hargnemine või ka äikese psühholoogiline mõju millegi äkilise, jahmatava, rabava, sissetungivana. Üht õiget kujundit ei jõua muidugi ammendavalt teiste sõnadega lahti voltida, või õigemini tähendaks see terve uue teksti kirjutamist.

17 Pr. k. vastavalt *déplace* ja *déguise*.

ning tema isik formeerubki selliste dramaatiliste eristumiste, nihkumiste käigus. Geneetika on meid harjutanud mõttega, justkui embrüogenees toimuks üleni masinlikult, "programmeeritult". See jätab tähelepanuta selle, millist loomingulisust (näiteks mitmesuguste häirete, segavate tegurite ületamisel) loode ilmutab ja kui suur on tema regulatsioonivõime, olles võimeline — eriti munaraku jagunemise varajastes staadiumites — isegi drastilistele vahelesegamistele vaatamata andma normaalse indiviidi.¹⁸ Individuatsioon on selles mõttes ehtsalt loominguline, et väes- ja käesolu ei sarnane teineteisega, ning väesolevate läbistuvate liigenduste (singulaarsed punktid ja diferentsiaalsed suhted) lahtivoltimine, väljaarendamine ja kõrvutuvaks muutmine pole midagi iseenesestmõistetavat ega mehaanilist (mis tähendaks pelgalt astmeerinevust), vaid selle käigus toimub loomuse muutumine. Loote loomus muutub kogu kättejõudmisprotsessi käigus. Geenid märgivad teatavaid singulaarseid punkte ja diferentsiaalseid suhteid, teataval moel erinevustunud ainet; nad moodustavad väesoleva "probleemi", aga selle probleemi lahendamine ja nende punktide ja suhete kättetoomine sõltub tsütoplastmast ja selle gradientidest ja individuatsiooniväljadest (324).

Selliste intensiivsuste, individuatsiooni aegruumsete dünamismide saaduseks on mingil ruumilisel moel organiseeritud ja mingi kvaliteediga isend kui midagi käesolevat

18 Nt. merisiiliku varase looteaga tehtud katsed, kus kaherakulises staadiumis kaheks üherakuliseks poolitatud munarakk annab kaks normaalset isendit (ehkki vahelesegamiseta oleks nad olnud üks), või vastupidi, kui kaks üksikut munarakku on kokku litsutud, andes ühe normaalse isendi (ehkki vahelesegamiseta olnud neid kaks), rääkimata kõikvõimalikest katsetest siirdamistega, mis loote arengu piisavalt varajases staadiumis ja teatud piiranguid arvestades annavad täiesti normaalse loote. Vt. Raymond Ruyer, *Éléments de psycho-biologie*, Paris: Puf, 1946.

ja kõrvutuvad (nii enda sees kui ka oma välisuse suhtes). Kui me uurime üksnes valmis isendeid, siis me jätame kõrvale terve intensiivsustevalla, kogu dramaatilise kättejõudmisprotsessi, mis ulatub otsapidi eelindividuaalsesse väesollu. Seesama kehtib ka mõtlemise individueerumise, kättejõudmise kohta. Meil on mõtlemisest kasin ettekujutus, kui me otsustame selle üle pelgalt käesoleva põhjal — kuhu kuulub kogu esinduse maailm, kus samasus ja sarnasus on esmased. Ja see on ka alandav, kuna seab meie ette valmis mõisted, valmis küsimused ja probleemid, samas kui mõtlemise päris ülesanne on olla võimeline ise küsimusi esitama ja eeskätt probleeme moodustama, mille põhjalt üldse midagi küsima hakata. Ja on asjatu loota, et see kuidagi iseenesest sünniks — ei, mõtlemine toimub alati mingite kohtumiste, kokkupuudete tagajärjel, mis on sageli valusad, harjumatud, sama pöörased kui kilpkonnaloote osade ümberpaiknemised.

Mõtte kujutis

Nüüd tasub meil lähemalt vaadata esindusemõtlemise kriitikat, mis moodustab käesolevast teosest väga olulise osa. Deleuze ütleb EK eessõnas, et filosoofiateos peab olema ühest küljest ulmekas ja teisest küljest kriminull (EK 3). Kui eelnevalt jutuks tulnu oli rohkem ulme, siis järgnev on rohkem kriminull. Filosoof-detektiivi ülesanne on üles leida esindusemõtlemise olulised tunnused, eeldused, järeldused. Me juba mainisime, et esindusemõtlemine lähtub samaselt ja sarnaselt: tema eelduseks on samasus mõistes ja suuremad või väiksemad sarnasused objektides. Filosoofiaajaloolises plaanis loeb Deleuze esindusemõtlemise algatajaks Platonit, kes aga jääb ambivalentseks ja piiripealseks

figuuriks, kelle juures asjade edasine käekäik pole veel kindlaks määratud. Oma Platoni tõlgenduses, mida ta esitab "Erinevuses ja korduses" ja mida ta kordab ka oma kõige hilisemates tekstides ("Platon, kreeklased" aastast 1992¹⁹), püüab Deleuze näidata, et Platoni dialektika pole eeskätt loogikaline ja vahenduslik, vaid selle eesmärk on autentifitseerimine, õigete ja libapretendentide vahel vahe tegemine. Platon pole veel "loobunud otsimast [---] erinevusele kui sellisele omast mõistet" (83). Esindusemaailm saab Deleuze'i järgi lõplikult sisse seatud alates Aristotelesest. Kuigi igal filosoofil (Aristotelesel sealhulgas) on selle mõtte kujutisega probleeme olnud ja nad on seda siit-sealt õõnestanud, võib siiski rääkida ühest mõtte kujutisest:

Sellel on muidugi variante: "ratsionalistid" ja "empiristid" ei ole sugugi ühel nõul selles, kuidas see on moodustatud. Veelgi enam, nagu me allpool näeme, tunnevad filosoofid tihti süümepiinu ega aktsepteeeri seda implitsiitset kujutist, ilma et lisaksid sellele arvukaid tunnusoone, mis on pärit mõiste eksplitsiitsetest reflekteerimisest ning mis reageerivad selle kujutisega ja kipuvad seda kummutama. Kuid ta püsib kindlalt edasi implitsiitses, isegi kui filosoof täpsustab, et tõde pole lõppkokkuvõttes "kergesti saavutatav ja kõigile kättesaadav". Sellepärast me ei räägigi ühest või teisest mõtte kujutisest, mis varieeruks filosoofiati, vaid ühestainsast üldisest Kujutisest, mis moodustab kogu filosoofia subjektiivse eelduse. (172)

Deleuze näitab, kuidas läbi ajaloo on püsinud esindusemaailma neli juurt: lisaks samasusele ja sarnasustele ka analoogia ja vastandus ning kuidas erinevusemõtlemine on neile allutatud. Erinevust mõteldakse mõiste samasuse pinnalt, millega tajuobjektid rohkem või vähem sarnanevad, nii et sama mõiste käib nende kohta "analoogselt":

19 Vt. Gilles Deleuze, *Critique et clinique*, Paris: Minuit, 1993: 170–171.

me otsustame, et mingit mõistet või kategooriat saab ühe või teise kohta kasutada, ent mitte päris samas tähenduses, vaid "analoogselt". Mõiste identsuse järgi tundub suurim erinevus olevat vastandus, mille alusel klasse jagatakse, nt. arukad loomad ja mittearukad loomad. Deleuze toob eraldi välja kaks katset esindusemaailma äärmusse, lõpmatusse viia: ühest küljest Hegel, kes liigub lõpmatult suurde ning teisest küljest Leibniz, kes liigub lõpmatult väikesesse. See aga ei muuda esindusemõtlemises põhimõtteliselt midagi, vaid teeb selle ainult näiliselt haavamatumaks.

Esindusemõtlemine ei võimalda aga mõelda erinevust ja kordust, vaid denatureerib need — kusjuures sellel on moraalsed tagamaad ja õigustused, mida uuris juba Nietzsche (vt. lk. 172). Erinevuse allutamine identsele on alati seotud ühiskondlike survemehhanismidega ja võimustruktuuridega.²⁰ Erinevusemõtlemine seda püüabki teha, et vabastada erinevused esinduse-ikkest (selle poliitilisi järelmeid käsitleb "Anti-Oidipus"). Eespool me joonistasime välja erinevuse ja korduse mõistet võetuna neis enestes (taandamata samasele) ning kirjeldasime meelelise geneesi, intensiivseid individuatsioone väesolevate erinevuste pinnalt, kus kättejõudnu just nimelt ei sarnane väesolevaga, vaid erineb sellest loomu poolest (kättejõudmisprotsess ongi loomu poolest eristumine).

Kuna asjad ja olendid ei pea vastama mingile välisele mõistele (vaid keeravad lahti ja laotavad laiali oma sise-
mist Ideed, väesolevat paljusust), siis ei saa nende üle analoogiliselt otsustada, jagades ühtedele "rohkem" ja teistele "vähem". Sellega on seotud Deleuze'i oluline univookuse teema, mida ta arendab 1. peatükis Duns Scotuse, Spinoza

20 Võiks muide küsida, kas mitte praegused levinud poliitilise esindamise vormid ei tugine samuti liialt esindusemõtlemisele.

ja Nietzsche kaudu ning mille ta juhatab sisse jõuliste sõnadega: "Alati on olnud ainult üks ontoloogiline propositsioon: Olemine on univookne" (52). See tähendab: ei ole nii, et ühed asjad oleksid eminentsemalt ja rohkem kui teised asjad, läheduse või samasuse tõttu Samasusega. Eeskätt: ei ole nii, et Jumal *oleks* kuidagi teises mõttes kui olend *on*. Olemist ei omistata neile ekvivookselt ja pelgalt analoogselt, vaid univookselt, samas tähenduses.

See moodustab **simulaakrumite** maailma (vt. 355–356). Simulaakrum (*eidolon*) on Platonil see, mis langeb välja idee (*idea* või *eidôn*) ja jäljendi ehk koopia (*eikôn*) loogikast, olles libakoopia ehk libapretendent, millel puudub idee ja identsus, millega ta suhestuks. See, mis esindusemõtlemises on puudus, on erinevusefilosoofia jaoks tugevus. Simulaakrum on isend, mis on toodetud väesoleva sügavuse põhjal intensiivsete disparaatsete jadade järgi läbi individuatsiooniprotsessi etappide, kus kunagi pole tegemist eeskuju ja jäljendi suhtega, vaid alati mingisuguse läbistuvuse lahtivoltimisega, mingi väesolu kättetoomisega, mis kätkeb just sarnasusetuse-protsesse (meenutagem, et individuatsiooni alguses käiv tume eelkäija ehk disparaat on "erinevuste erinevus").

Lisaks esinduse neljajarulisele keskkonnale (samasus-sarnasus-vastandus-analoogia) iseloomustab sellele vastavat mõttekujutist veel rida teisi "postulaate", mida Deleuze käsitleb "Erinevuse ja korduse" keskmises peatükis "Mõttekujutis". Esiteks printsiip, et mõtlemine on inimestel üleüldiselt loomuomane, et mõtlejal on hea tahe ja mõtlemine iseenesest on õige. Selle ideaaliks on tervemõistuslik võimeterakendus, kus tunnetus on õige juhul, kui erinevate võimetega objektist saadav info on omavahel kooskõlas. Ja selle mudeliks on äratundmine, identifitseerimine: kui ma näiteks suhestan õigesti tajutu mõistega ja tunnen ära,

et see, keda ma nägin, on Paul (mitte näiteks Toomas). Kui ma peaksin eksima, siis on sellel mõtlemise suhtes välised põhjused: ma olin hajevil, ma olin lühinägelik ega kandnud prille jne. Kõige halvem asi, mis sellisel juhul mõtlemises juhtuda võib, on see, et ma eksin, otsustan vääralt asjade üle. See tähendab ühtlasi, et tõe kriteeriumiks on osutus, seos objektiga. Sellise mõttekujutise põhiline ülesanne on anda õigeid lahendusi (tunda õigesti ära, otsustada õigesti) ning kõige tähtsam eesmärk on teadmine.

Kõikidele nendele postulaatidele seab Deleuze vastu teistsuguse mõttekujutise. Sellega seoses arendab ta 3. peatüki keskel välja omapärase “võimete diferentsiaalse teooria” (lk. 180–192), mis sai alguse Deleuze'i varasemast Kanti-käsitlusest²¹ ning mille ta arendab siin tekstis detailsemalt välja. Erinevalt “esinduslikust” mõttekujutisest ei huvita võimete diferentsiaalset teooriat see, mis on erinevatele võimetele ühine (*sens commun* kui “ühine meel”, meelega ühisosa), vaid see, mis on igale võimele eriomast: näiteks see, mida saab ainult aistida või ainult kujutleda või ainult meenutada või ainult mõtelda. Kuid see, mida saab ainult mingi võimega haarata, on selle võime piir ehk teatavas mõttes on see tema jaoks just nimelt haaramatu. Deleuze väljendab seda niimoodi, et see, mida *transtsendentses* rakenduses saab just ainult mingi võimega haarata, on ühtlasi selle võime *empiirilises* rakenduses haaramatu. Siin pole tegemist võimete rahuliku koostööga mingites olemasolevates piirides, vaid vägivallaga, mis läbi võime on sunnitud minema oma piirile ja niimoodi teatavas mõttes ennast ületama, avardama või vabastama.

21 Vt. Gilles Deleuze, *Kanti kriitiline filosoofia*, Tartu: Ilmamaa 2011 ja selle järelsõna.

Võimed on selles Deleuze'i käsitluses omavahel seotud jadalisel: aistimisvõime kohtab midagi, mis sunnib teda enda piiridele minema (mis on empiirilisel aistitamatu, aga transtsendentselt just nimelt ainult aistitav). See annab sädeme, tõuke, hoo, vägivalla edasi teistele võimetele (kujutus, mälu, ...) ning viimaks mõtlemisele, mis on samuti sunnitud minema oma piirile ning mõtlema seda, mida mõtelda ei saa, aga mida just mõtlema peab. Kõik algab aistitavast, meelelisest kohtumisest, mis raputab, ergutab, ärritab, stimuleerib. Deleuze nimetab oma erinevusefilosoofiat ka "transtsendentaalseks empirismiks" (vt. 79–80), mille lähtekohaks on alati meeleline kogemus või kohtumine (mõned kohtumised võivad olla ka mitte-kogemuse kujul, problemaatilisena), aga mis toob välja selle kogemuse tingimused — just nimelt **tegeliku** kogemuse tingimused (nagu Deleuze rõhutab juba "Bergsonismis" ning ka "Erinevuse ja korduse" järgsetes teostes), mitte *võimaliku* kogemuse tingimused nagu Kantil. Võimed ei kohtu niisiis mitte oma ühisel territooriumil, vaid oma piiril, ning aistimisest mõtlemisse ei anta edasi mingeid sisusid, vaid üksnes impulssi, stimuleerivat mõju. Elu degradeerib see, kui elaja erinevate võimete ülesandeks seatakse lihtsalt verifitseerida üksteise sisusid; sellest palju olulisem on elu intensiivistumine võimete võimendumise või avardumise kaudu, kui nad lähevad oma piirile. See tähendab ühtlasi, et mõtlemine pole midagi loomumomast, üldlevinut ega heatahtlikku (nagu oli esindusliku mõtlemise postulaatides), vaid mõtlemine leiab aset harva ja see on alati seotud mingi loomuvastasusega, mingi vägivallaga, stiimuliga.

Teine probleemidepundar seoses esindusliku mõttekujutisega on see, et äratundmisega eksimine on banaalne õnnetus ega ole tegelikult sugugi kõige hullem, mis mõtlemisega juhtuda võib. Deleuze'i sõnutsi teavad kooliõpetajad

väga hästi, et kõige suurem häda kirjanditega pole eksimine õigekeelsuse vastu ega valed lahendused või vastused, vaid hoopis halvad, nõrgad, "valed" probleemid, erakordsena esitatud banaalsused jne. Palju olulisemad kui lahenduste tõesus või väärus on mõtlemise jaoks küsimuste ja probleemide eneste "tõesus" ja "väärus", s.t. see, kas probleemistik, mis küsimusi ajendab, on üldse relevantne, oluline, ning kas on õigesti ära tabatud probleemi olulised momendid või mitte. Esinduslik mõttekujutis mõistab meid koolipoisilikku olukorda: probleemid ja küsimused on ette antud ja meie ülesanne on leida "õiged" lahendused ja vastused (mida õpetaja juba teab, vt. 198–199). Autonomseks ja mõtlemisvõimeliseks saame aga siis, kui me suudame ise probleeme moodustada ja selle pinnalt küsimusi püstitada. Siin me kohtame sarnast liigutust nagu eespool: mõttekujutises on olemas valmis küsimused ja vastused n.-ö. "horisontaals", käesolevatena, aga erinevusemõtlemine liigub väesolevate probleemide enesteni, mida lahti mähkides tekivad küsimused, mida lahti voltides saadakse lõpuks vastused. Küsimused ja vastused pole siin ette antud, vaid need tuleb alles moodustada probleemi ja selle singulaarsete punktide ja diferentsiaalsete suhete järgi, milleni jõudmine pole kunagi kindel ega iseenesestmõistetav. Mõttekujutise moraalsed tagamaad ja seos võimumehhanismidega tulevad siin selgelt välja (tekitades ühtlasi küsimuse haridusele: kas me eeskätt koolitame lapsi teadma "õigeid" lahendusi ja vastuseid või on meie sihiks kasvatada inimesi, kes suudavad probleeme moodustada?).

Mõtte kujutis liigub seega teadmise elemendis, ning see postulaat võtab kõik ülejäänud kokku, nagu Deleuze ütleb (216). Teadmine kätkeb oskust rakendada meetodit, et leida õigeid vastuseid. Deleuze seab sellele vastukaaluks õppimise, harjutamise või *praktiseerimise* (*aprentissage*)

elemendi. Eesti keeles ei ole täpselt samasugust eristust, aga me võiks püüda teha eristuse hariduse kui kasvatamise (*éducation*) ja hariduse kui praktiseerimise (*aprentissage*) vahel, koolilapse (*élève*) ja õpilase/käealuse/praktikandi (*apprenti*) vahel. Esimesed liiguvad käesolus, etteantud probleemide raames küsimustelt vastustele ning tähtis on õige lahendus ära tunda, mitte eksida. Teised seostuvad aga problematiseerimisvõimega, võimega moodustada probleeme ja tuletada neist vastavad küsimused ja lahendused (sest probleemist üksi ei piisa). Praktikant peab mingi oskuse ise omandama. Ei piisa sellest, et ta teab "teoreetiliselt", kuidas treipingi või skalpelliga tuleb ümber käia, vaid ta peab need oskused omal nahal omandama. Operatsioon või treimine kujutavad endast teatavaid probleemistikke, millel on oma "objektiivsus" ja millega praktikant peab ennast ühendama, nii et ta oskab enda singulaarsusi ühendada vastava valla omadega. Siin on oma taandamatu ajalisus; seda pole võimalik omandada hetkeliselt, vaid see käib katsetamise, proovimisega. Seesama kehtib ka "vaimse" töö kohta, ehkki seal on sageli lihtsam tüsata. Sellised lausa füüsilised õpiprotsessid on erinevusefilosoofia lahutamatu osa.

Kui täpsemalt rääkida, siis on õpiprotsessi füüsilisuse rõhutamine selles mõttes suhteline, et erinevusefilosoofia mängib ümber või lagundab ka keha ja vaimu mõisted ja vastava eristuse. Nii keha kui vaim kuuluvad käesolu tasandile, kõrvutuvusse (olgu see kõrvutuvus füüsiline või ideaalne, kvantiteetide või kvaliteetide oma). Nii keha kui ka psüühika on kättejõudmisprotsessi tulemus, mille lähtekohaks on väesolu, mis pole ei materiaalne ega spirituaalne, vaid koosneb erinevustest ja erinevuste erinevustest.

Immanents

Kui tulla tagasi alguses nimetatud murrangu juurde, siis seda võib pidada Nietzsche algatatud mõra väljaarendamiseks: Nietzsche pragu käriseb päriselt lahti Deleuze'iga. Nietzsche tegi filosoofias seda, mida Gauss, Riemann ja Einstein tegid teaduses. Gauss ja Riemann said geomeetrias lahti kartesiaanlikest koordinaattelgedest kui välisest viitealusest ning Einstein laiendas seda füüsilisele tegelikkusele, nii et "eetri" ja absoluutse aegruumi mõisted muutusid üleliigseks. Aegruumi tuleb kirjeldada puhtimmanentselt ja erinevad vaatepunktid on ekvivalentsed. Nietzsche näitas sedasama moraalses ja metafüüsilises plaanis: pole olemas välist instantsi, mis oleks olemise, mõtlemise ja käitumise kriteeriumiks (selline instants on kaotanud usutavuse).

Kirjeldamine väliste koordinaatide kaudu jätkab üht väga vana mõttekuju, mida kõige sugestiivsemalt esitas Platon "Timaios", kus ta räägib maailma loomisest: kosmiline käsitööline ehk Demiurg peab seal silmas igavesi ideid ehk "paradigmasid" ning nende järgi kaost vormides meisterdab valmis maailma. Selles loos on esitatud eristused, mille sees me suuresti tänapäevani liigume: kord/kaos, üks/paljune, igavene/muutlik. Ühest küljest on need mõtlemise liigendused, aga teisest küljest mõtlemine taotlevat neis paarides ainult üht osapoolt: korda, ühtset, igavest. Kaos, paljune ja muutlik jääb mõtlemisest välja ja kujutab endast puudust või pahet, millest peab vaimupingutusega pääsema. Sellega on sisse seatud väärtuste hierarhia, kus "mõeldav" ehk teoreetiline ehk vaimne on kõrgemal ning selle mõeldava kehaline teostamine ehk praktika on madalamal. On lihtne näha, et see mõttekuju arendab välja ja laiendab kosmiliste mastaapideni üht spetsiifilist kogemusvalda: see on käsitöölise maailm, ja veelgi täpsemalt

pottsepa maailm (ei maksa unustada, et Sokrates oli algselt pottsepp — sellel asjaolul on olnud sügavad tagajärjed õh-tumaisele mõtlemisele). Kui tislid või ka kiviraidur peavad järgima puu või kivi sooni, s.t. sobitama ennast sellega, mida nad kujundavad, siis pottsepp on savi suhtes palju “jumalikumas”, “demiurgilisemas” positsioonis, kuna savi on amorfne ja sellele võib anda suvalise kuju.²² Mitmesuguste tegurite koosmõjul²³ on sellest igasuguse tegutsemise jaoks üldistatud mõttekuju, mille järgi tegijal on esmalt vaimus mingi ettekujutus ehk idee, mida ta seejärel aines teostab. On aktiivne vorm ning passiivne aine, ja vorm on aine suhtes väline (ja väärtusskaalas esmaseks postuleeritud, vastavalt mõttekujule, kus käsitöölisel on esmalt idee ja seejärel teostus²⁴). See on sõna otseses mõttes kunstlik skeem (puudutab kunsti ehk käsitööd, *techne*'d).

Samas me võiksime kasutada hoopis teistsugust mõttekuju, näiteks sellist, mida on pruugitud Hiinas. Tüüpiline geneesiprotsess hiina mõtlemises näeb välja niimoodi, et algse segadiku sees tekivad eristused, mis muutuvad aina selgepiirilisemaks, kuni lõpuks tekivad asjad ja olendid (vt. kasvõi *Laozi* § 42). Need omakorda lagunevad ja surevad, naastes segadiku-olekusse. See segadik pole sama, mis kreeklaste kaos, ja eristused pole sama, mis kreeklaste idee, vorm või paradigma. Siin ei ole kaose välist vormimist, vaid segadiku selginemine-arestumine (ja taas-segastumine). Segadik ja eristatus on ühe ja sama protsessi erinevad

22 Muidugi, kui veelgi täpsemalt vaadata, siis esitab aine ka potsepale oma nõudmisi seoses savi teralisuse, niiskuse ja muude asjaoludega, mida potsepp peab savist eset valmistades arvesse võtma.

23 Siin võis oma osa mängida kasvõi näiteks amoforate masstootmine; amforate “tüübid” võivad olla platonistlike ideede “prototüübiks”.

24 Ehkki siin on ilmselt mängus mingi *hysteron-proteron*, kuna geneesi seisukohalt kujunesid esmalt välja tüübid, mis alles seejärel said prototüüpideks, mida potsepad hakkasid teadlikult silmas pidama.

faasid. Selline mõtlemine pole sugugi "müütiline" ega "irratsionaalne" (vähemasti mitte rohkem kui Platoni oma), vaid selles lihtsalt kasutatakse teisi taustaeeldusi ja lähtekujundeid. Taustakujutluseks pole siin käsitööline, vaid epigenees nii nagu see toimub loomadel ja eeskätt (s.t. paremini jälgitaval kujul) taimedel: seeme ajab välja eo, millest aegamööda voltub lahti taim kõigi oma eristunud osadega. Kusjuures need eristunud osad polnud varem miniatuuris olemas, vaid need tuli luua reaalse tekkimisprotsessi, arenemistöö käigus, mida iga embrüo "omal nahal" läbi teeb. See kujutluspilt soodustab hoopis teistsuguseid hoiakuid: kui käsitöölise puhul oli oluline tahtejõud (suruda oma idee läbi, teostada see aines), siis taimekasvataja puhul on oluline tähelepanelikkus konteksti suhtes (ilm, taime seisund, niiskus jne.). Taimekasvataja-kujutlust üldistades me saame tegutseja, kes on tundlik ja tähelepanelik ümbruse, olukorra suhtes, et näha sündivaid kalduvusi, hakatusi, mida võimendades või pärssides ta saab arengukäiku mõjutada. Mitte suruda "ennast" peale vaid vastupidi, võimalikult palju taandada või vaigistada oma isiklikke eelistusi, kalduvusi, eelarvamusi. Olla "tühi", et adekvaatsemalt tegekkust tajuda, vähem moonutada teda oma sättumuste kõverpeeglis. See ei tähenda, et kaoks filosoofiline mõtlemine ja meile jääksid ainult faktid, juhuslikud antused. Ei, protsessidel on oma loogika: kõige üldisem on esiteks liikumine segase ja eristatu, sulanduva ja kõrvutuva vahel, aga saab rääkida ka täpsematest liigendustest igal kõrvutuvusastmel. Kõige üldisem on see, mida hiinlased nimetasid *yin*'iks ja *yang*'iks, mis on ehtsad muutumise mõisted, märkides muutumise tüüpe.

Sellepärast tundub mulle, et kui Deleuze'i enda tekst osutub mingil põhjusel raskesti arusaadavaks, siis üks hea sissejuhatus sedasorti filosoofiasse on prantsuse mõtleja ja

sinoloogid François Jullieni teosed,²⁵ kes teosest teosesse illustreerib väes- ja käesolu eristust ning intensiivsusemõtlemist hiina tekstide ja muude kultuurinähtuste varal (vastandatuna kreeka omadele): sõda, diplomaatia, kunst, kirjandus, kehapraktikad, moraal jne. Deleuze on küll jõuliselt läbi töötanud Euroopa traditsiooni ja leidnud endale sealt mitmeid liitlasi (kes on sageli olnud "vähemuses" või kuidagi varjus), aga tegelikult tema ontoloogia võib-olla sobikski paremini just näiteks hiina traditsioonile, kus see tunduks isegi täiesti loomulik. Ühtlasi saaks võib-olla selle abil hiina filosoofiat edasi viia.

Filosoofid. Filosoofia, teadus, kunst

"Erinevus ja kordus" armastatakse esitada ka selles mõttes pöördelise teosena, kus Deleuze, kes oli viisteist aastat kirjutanud filosoofiaajaloolisi raamatuid, hakkas kirjutama "enda nimel". Inglisekeelse tõlke eessõnas ütleb seda ta ka ise, et "'Erinevus ja kordus' oli esimene teos, kus ma püüdsin 'teha filosoofiat'".²⁶ Kui aga lugeda Deleuze'i varasemaid teoseid, siis ei paista nende erinevus "Erinevusest ja kordusest" tegelikult nii järsk, sest ühest küljest on ka kõik varasemad teosed täiesti algupärane filosoofia, ehkki kirjutatud iga kord mingi ühe mõtleja või kirjaniku kaudu, ja teisest küljest jällegi asustavad "Erinevus ja kordus"

25 Eesti keelde on tõlgitud "Tõhususe traktaat" (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011). Loodetavasti tõlgitakse teda veel, sest tema päris jõud tuleb kõige paremini välja mitme raamatu peale (igas raamatule Jullieni ettevõtmine reljeefsemalt välja).

26 Gilles Deleuze, *Difference and Repetition*, London: Continuum, 1997 (o: 1994), lk. xv.

arvukad mõtlejad, olgu otseste või kaudsete viidetena. Mingis mõttes võib öelda, et ta arendab "Erinevuses ja korduses" oma meetodi äärmuseni: kui ta oli enne igas teoses keskendunud ühele autorile, siis nüüd pole autorite arv piiratud ja neid leiab siit teosest lausa pöörasel hulgal. Ehkki kirjutaja jaoks võib siin ehk tõesti olla kvalitatiivne vahe, kas kirjutada kellegi kohta või teha seda "oma nimel", aga lugeja jaoks pole sisuliselt vahe kuigi suur. Ei ole nii, et Deleuze teinuks varem filosoofia ajalugu ning "Erinevusest ja kordusest" peale filosoofiat. Ta tegi filosoofiat algusest peale; lihtsalt ta kasutas erinevaid strateegiaid.

Võib-olla suurem murrang toimus tekstides, mille Deleuze kirjutas kahasse Guattariga (esimene ilmus neli aastat hiljem, 1972) — ehkki sedagi ei saa nimetada katkestuseks ja võib-olla isegi mitte pöördeks. Tundub pigem, et Guattari vallandas Deleuze'is jõud ja stiili, mis seni oli esile kerkinud vaid kohati. Ja küllap Deleuze vallandas samamoodi Guattari jõude, nii et eraldi poleks nad midagi sellist produtseerinud nagu nad koos tegid. Igatahes on "Erinevus ja kordus" oluline verstapost ka edasise suhtes. See on Deleuze'i kõige mahukam üksinda kirjutatud üksikteos (koos Guattariga kirjutatud "Tuhat platood" ning üksinda kirjutatud, aga kahes jaos kaheaastase vahega ilmunud "Kino 1" ja "Kino 2" on mahukamad) ja siia on kokku koondatud tohutul hulgal teemasid, millest suur osa (kuigi mitte kõik) ilmneb ühel või teisel moel ka hilisemas loomingus. Nagu ta ise aastaid hiljem ütleb: "Kõik, mida ma olen sestpeale teinud, on selle raamatuga seotud, sealhulgas ka see, mida ma kirjutasin koos Guattariga (ma räägin muidugi oma vaatepunktist)".²⁷

Lisaks arvukatele filosoofidele, keda Deleuze siin teoses üles võtab, viitab Deleuze ka arvukatele teadlastele ja kunstnikele. "Erinevuse ja korduse" ingliskeelse tõlke jaoks kirjutatud eessõnas ütleb Deleuze:

Iga filosoofia peab leidma omaenese viisi, kuidas rääkida kunstidest ja teadustest. [---] Filosoofilist mõistet ei tohi segamini ajada teadusliku funktsiooni või kunstilise konstruktsiooniga, kuid ta leiab end olevat nende lähedal ühes või teises teadusevallas või kunstistiilis. [---] Filosoofiat ei saa teha lahus teadusest või kunstist. Just selles mõttes me²⁸ püüdsime moodustada filosoofilist mõistet matemaatilisest diferentseerimise funktsioonist ja bioloogilisest eristumise funktsioonist,²⁹ küsides, kas nende kahe mõiste vahel pole mitte sõnastatavat vahekorda, mis ei saa ilmnedada nende kummagi objektide tasandil. Kunst, teadus ja filosoofia olid meie meelest haaratud liikuvatesse vahekordadesse, kus igaüks on sunnitud teistele vastama, aga tegema seda oma vahenditega.³⁰

Filosoofia, teaduse ja kunsti vahekorda käsitleb Deleuze eksplitsiitselt Guattariga kahasse kirjutatud teoses "Mis on filosoofia?" (1991), kus kõiki kolme käsitletakse spetsiifiliste loomevaldadena, millel on oma autonoomia, aga mis saavad üksteist virgutada. Selle eod on juba olemas nii "Erinevuse ja korduse" tekstis kui ka selles, kuidas raamatu lõpus olevas ülevaatlikus bibliograafias on Deleuze eraldi ära märkinud teosed, mis on "kitsamalt teaduslikud või kirjanduslikud". Teadustest on teoses viiteid matemaatikale, füüsikale, bioloogiale, embrüoloogiale, evolutsiooniteooriale, geoloogiale, sotsioloogiale jt. Lisaks kirjandusele on viiteid ka kunstile, filmile, teatrile.

28 S.t. tema, Deleuze.

29 "Erinevuse ja korduse" eestikeelses tõlkes tõlgitud vastavalt kui "erinevustumine" ja "erinevastumine".

30 *Difference and Repetition*, lk. xvi.

Filosoofial pole teaduse ja kunsti suhtes ülimumlikkust, aga ka mitte alimumlikkust. Ta ei ütle, mida teadus või kunst "päriselt teevad" ega võta ka lihtsalt neilt otse midagi üle. Isegi kui filosoofilise mõistena esineb sama sõna, mis teaduses või näiteks kirjanduses, on selle roll põhimõtteliselt teistsugune. Filosoofilised mõisted loovad mõistetevälja, mille sidusus on teistsugune kui teaduse või kunstiteose elementidel. Ja samamoodi ei saa ka filosoofiast otse midagi teadusse või kunsti üle võtta, filosoofia ei saa kuidagi teadust või kunsti "aidata". Küll aga võib ta neid ärgitada ja virgutada nõnda nagu eespool kirjeldatud võimete diferentsiaalse teooria võimed annavad üksteisele edasi tõuget, särtsu, hoogu.³¹

"Erinevuse ja korduse" puhul tasub mainida ka teistlaadi virgutust, mida see teos võib anda, nimelt sissejuhatuseks teistesse autoritesse ja teostesse, olgu filosoofia, teaduse, kunsti või ka mõnest muust vallast. Deleuze on sedalaadi autor, kes ei suru teisi autoreid vägivaldselt oma kategooriatesse, vaid kes justkui vabastab neid või annab neile uue elu. Isegi kui mõned tõlgendused võivad tunduda kummalised või idiosünkraatilised, ei tee need peaaegu kunagi käsitletud autorit väiksemaks kui ta on, vaid pigem suuremaks või vähemasti huvitavamaks. Muuhulgas toimib ta tänapäeval ka prantsuse kultuuriruumi tutvustajana, sest seal on tohutul hulgal äärmiselt põnevaid autoreid, kes on aga unustusse vajunud või marginaliseeritud näiteks kasvõi sellel lihtsal põhjusel, et neid pole tõlgitud inglise keelde kui tänapäeva *lingua franca*'sse. Vähemasti allakirjutanu puhul on Deleuze toiminud suurepärase huvitekitaja või isuäratajana, olles huvitav nii iseenesest kui ka tekitades

31 Ühe sellise jätkuna soovitan Manuel de Landa teost *Intensive Science and Virtual Philosophy*, New York-London: Continuum, 2002.

huvi nende vastu, kellest ta räägib. Kui Deleuze ütleb, et ta ei kirjutanud Guattariga koos, vaid kirjutamine käis nende vahelt, siis mingis mõttes oli ta seda kogu aeg teinud, kirjutanud enda ja teiste autorite vahelt (mitte nende “kohta”), tekitades alati uusi ja uudseid liikumisi, võimendades ise ja võimendades seda, kelle kaudu ta räägib. Ja kas ei ava see kirjutamise või üldisemalt subjektiivsuse tõde — et me kirjutame ja elame “vahelt”, oma piiril, servadel? See, mis väljendab kellegi “siseilma” või mis on kirjutatud kellegi “kohta” on enamasti tüütu ja ebahuvitav. Oma siseilmas on üldlevinud stambid ja välises “teises” on tühjad abstraktsused; huvitav ja loov käib aga pigem vahelt, kohtumistes, vääritimõistmisteski. See väljendab sedasama, mida Deleuze “Erinevuses ja korduses” räägib lahustunud minade ja lõhenenud Ma kohta. Mõtlemine on võimatu enda või teise identsuse põhjalt; “mõtlemine mõtleb ainult erinevusega” (354). Nii palju kui palju on olnud mõtlemist tugevas tähenduses, on see toimunud esindusemaailmast sõltumatult ja selle kiuste.

Deleuze eesti keeles

Eesti keeles on seni ilmunud kolm Deleuze'i raamatut:

Kanti kriitiline filosoofia, Tartu: Ilmamaa, 2011.

Bergsonism, Tartu: Ilmamaa, 2008.

Kafka. Väikese kirjanduse poole (koos Félix Guattariga), Tallinn: Vagabund, 1998.

Ja mõned artiklid/katkendid/intervjuud:

“Bergson 1859–1941”. Tõlkinud Margus Ott. — *Akadeemia*, 2007, nr. 8, lk. 1779–1792.

“Intellektuaalid ja võim: vestlus Gilles Deleuze'iga”. Tõlkinud Marek Tamm. — Michel Foucault, *Teadmine, võim, subjekt*. Tallinn: Varrak, 2011.

“Nietzsche ja filosoofia: uus mõttepilt” (katkendid teosest “Nietzsche ja filosoofia”). Tõlkinud Eik Hermann. — *Akadeemia*, 2011, nr. 10, lk. 1860–1870.

Mõned eesti keeles ilmunud tekstid Deleuze'i kohta:

Adamson, Jaanus. “Gilles Deleuze. Külmus ja julmus”: <http://www.hot.ee/a/adamsoniloengud/sm/deleuze.html>

During, Élie. “Deleuze ja Nietzsche: triviaalsetest väidetest ja muust säärasest”. — *Akadeemia*, 2011, nr. 10, lk. 1871–1889.

Hermann, Eik. “Aja tahakeeramine filosoofias”. — *Sirp*, 02.05.2008.

Hermann, Eik. “Gilles Deleuze”. — Epp Annus (toim.). *20. sajandi mõttevoolud*. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2009.

Hermann, Eik. “Raamat kui vaenlase imetus.” — *Akadeemia*, 2012, nr. 4, lk. 733–743.

Hermann, Eik. <http://www.ehi.ee/~eik/deleuze/index2.html>

Tõlge

Käesoleva tõlke puhul kõrvutasin sageli ka saksa- ja ingliskeelse tõlkija lahendusi. Saksakeelne tõlge (*Differenz und Wiederholung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1992) on üldiselt parem ja täpsem kui ingliskeelne; tõlkija Joseph Vogl sai oma töö eest 1988. aasta DVA-Stiftungi preemia (organisatsioon, mis edendab prantsuse kultuuri vahendamist Saksamaal). Ometi leidsin mõned kohad, kus nii saksa- kui ka ingliskeelne tõlge oli ekslikult või ebatäpselt

tõlgitud. Kindlasti jäi ka eestikeelsesse tõlkesse hulk puudusi ja ebatäpsusi (kes suudaks vähegi rahuldavalt tõlkida nii mitmekesisist teksti?). Paaris kohas olid vead juba originaalis; nendele olen osutanud kommentaarides.

Kuna see teos on äärmiselt mitmekülgne, siis tõlkimise käigus küsisin nõu paljudelt inimestelt, kelle seas on kirjandusteadlasi, füüsikuid, meteorolooge, matemaatikuid, filosoofe, kunstiteadlasi, embrüolooge, semiootikuid, biolooge, geolooge kui keeleteadlasi. Mõnesid neist sooviksin siinkohal nimepidi tänada: Heli Allik, Piret Avila, Sven-Erik Enno, Juhan-Peep Ernits, Eik Hermann, Maria Kesa, Meelis Kull, Andres Kurg, Martin Kärner, Tanel Lepsoo, Toomas Lott, Andres Luure, Riin Magnus, Jean-Pascal Ollivry, Eduard Parhomenko, Tõnu Ploompuu, Ivar Puura, Ivo Volt. Eraldi tänu kuulub toimetaja Mart Kangrulle, kes teksti põhjalikult läbi töötas ja parandas arvukaid vigu, nii sisulisi kui ka keelelisi. Samas on loomulikult kõik tõlkes esinevad puudused täielikult tõlkija vastutusel. Samuti tänan Ilmamaa direktorit Mart Jagomäge, kellega mul on olnud pikaajaline meeldiv koostöö ja kelle vastutulelikkus hõlbustas tublisti tõlkimist.

Deleuze'i teosed

Empirisme et subjectivité. Essai sur la nature humaine selon Hume ["Empirism ja subjektiivsus. Essee inimloomusest Hume'il"], Paris: Presses Universitaires de France, 1953.

Nietzsche et la philosophie ["Nietzsche ja filosoofia"], Paris: Presses Universitaires de France, 1962.

La Philosophie critique de Kant ["Kanti kriitiline filosoofia"], Presses Universitaires de France, Paris, 1963 (e.k. Tartu: Ilmamaa, 2011).

- Proust et les signes* ["Proust ja märgid"], Presses Universitaires de France, Paris, 1964.
- Nietzsche*, Paris: Presses Universitaires de France, 1965.
- Le Bergsonisme* ["Bergsonism"], Paris: Presses Universitaires de France, 1966 (e.k. Tartu: Ilmamaa, 2008).
- Présentation de Sacher-Masoch : La Vénus à la fourrure* ["Sacher Masochi "Veenus karusnahas" tutvustus"], Paris: Minuit, 1967.
- Spinoza et le problème de l'expression* ["Spinoza ja väljenduse probleem"], Paris: Minuit, 1968.
- Différence et répétition* ["Erinevus ja kordus"], Paris: Presses Universitaires de France, 1968.
- Logique du sens* ["Mõtte loogika"], Paris: Minuit, 1969.
- L'Anti-Œdipe — Capitalisme et schizophrénie* ["Anti-Oidipus. Kapitalism ja skisofreenia"] (koos Félix Guattariga) Paris: Minuit, 1972.
- Kafka. Pour une littérature mineure* ["Kafka. Väikese kirjanduse poole"] (koos Félix Guattariga), Paris: Minuit, 1975 (e.k. Tallinn: Vagabund, 1998).
- Rhizome* ["Risoom"] (koos Félix Guattariga), Paris: Minuit, 1976.
- Dialogues* ["Dialogid"] (koos Claire Parnet'ga), Paris: Flammarion, 1977.
- Superpositions* ["Superpositsioonid"] (koos Carmelo Benega), Paris, Minuit, 1979.
- Mille Plateaux — Capitalisme et schizophrénie 2* ["Tuhat platood. Kapitalism ja skisofreenia 2"] (koos Félix Guattariga), Paris: Minuit, 1980.
- Spinoza — Philosophie pratique* ["Spinoza. Praktiline filosoofia"], Paris: Minuit, 1981.
- Logique de la sensation* ["Aistingu loogika"], Paris: Différence, 1981; uuesti avaldatud vähemate illustatsioonidega ja pealkirjaga *Francis Bacon : logique de la*

- sensation* ["Francis Bacon: aistingu loogika"], Paris: Seuil, 2002.
- L'image-mouvement. Cinéma 1* ["Liikumispilt. Kino 1"], Paris: Minuit, 1983.
- L'image-temps. Cinéma 2* ["Aegpilt. Kino 2"], Paris: Minuit, 1985.
- Foucault*, Paris: Minuit, 1986.
- Le Pli — Leibniz et le baroque* ["Volt. Leibniz ja barokk"], Paris: Minuit, 1988.
- Périclès et Verdi. La philosophie de François Châtelet* ["Perikles ja Verdi. François Châtelet' filosoofia"], Paris: Minuit, 1988.
- Pourparlers 1972–1990* ["Läbirääkimised 1972–1990], Paris: Minuit, 1990.
- Qu'est-ce que la philosophie?* ["Mis on filosoofia?"] (koos Félix Guattariga), Paris: Minuit, 1991.
- Critique et clinique* ["Kriitiline ja kliiniline"], Paris: Minuit, 1993.
- L'Île déserte et autres textes. Textes et entretiens 1953–1974* ["Üksik saar ja teisi tekste. Tekste ja intervjuusid 1953–1974], toim. David Lapoujade, Paris: Minuit, 2002.
- Deux régimes de fous. Textes et entretiens 1975–1995* ["Kaks hulluderežiimi. Tekste ja intervjuusid 1975–1995], toim David Lapoujade, Paris: Minuit, 2003.